

A dativus absolutus használata a Budapesti evangéliumban

Pozsgai István

Bevezetés

A Budapesti evangélium (Kod. Man. Slav. № 7 Quarto) XIII–XIV. századi, 146 pergamenlevélből álló középbolgár nyelvemlék, amelyet Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek. A kézirat kiadása Jordan Zaimov, H. Tóth Imre és Balázs L. Gábor szerkesztésében jelent meg Szegeden (Zaimov – H. Tóth – Balázs 2003).

A participiumok használatának két nagy területét különíthetjük el: a) ha a participiumos szerkezetet felbontjuk mellékmondattá, és a mellékmondattal állítmányában kifejezett cselekvés, történés vagy létezés alanya megegyezik a főmondat alanyával, akkor ezt a szerkezetet *participium coniunctum*nak (vagy *relativum*nak) nevezzük; és b) ha a participiumos szerkezetet úgy alakíthatjuk mellékmondattá, hogy annak alanya (amely tkp. a participium „alanya” volt) nem egyezik meg a főmondat alanyával, akkor ezt a szerkezetet *participium absolutum*nak nevezzük. Ezt a participium absolutumot a participium és a vele együtt álló főnév vagy névmás deklinált alakja után a latin nyelvben ablativus absolutusnak, az ógörögben genitivus absolutusnak, az óindben locativus absolutusnak, a gótban, az óbolgárban és az óoroszbán pedig dativus absolutusnak hívjuk. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a szláv dativus absolutusban a participium „alanyának” – noha általában a participium (többnyire kitett) „alanya” nem fordult elő a főmondatban – nem kellett kötelezően különbözni a főmondat alanyától (Baleczky – Hollós 1987: 180).

A szláv dativus absolutus eredetét illetően megoszlanak a vélemények. F. Miklosich, V. Vondrak szláv eredetűnek tartják ezt a szintaktikai szerkezetet, míg mások (A. H. Vosztokov, F. I. Buszlajev, B. Delbrück) a görög genitivus absolutus kalkjának tartják (Cokolova 1962: 257). A dativus absolutus használata elsősorban az óbolgár és a keleti szláv nyelvekre jellemző, de elvétve az ócseh nyelvemlékekben is megfigyelhető (Horálek 1967: 242–243). Azonban az orosz kutatók többsége szerint a dativus absolutus az óoroszbán nyelvben nem tekinthető eredetinek, hanem az óbolgár nyelvből vették át, mivel szerintük ez

a szintaktikai szerkezet könyvnyelvinek tartható, és elsősorban elbeszélő jellegű műfajokra jellemző (Соколова 1962: 257), az oklevelekben pedig nem használták a D. absolutust (Борковский 1949: 361). A dativus absolutus használatában azonban különbségek figyelhetők meg az óbolgár és az óoroszl nyelvben. Itt illik kiemelni L. V. Peregonceva-Grave munkásságát, aki bebizonyította, hogy a D. absolutus másképpen fejlődött az óoroszl nyelvben, mint az óbolgár nyelvben. Erre utal többek között az is, hogy az óbolgár kéziratokban a D. absolutust az esetek túlnyomó többségében úgy használták, hogy a D. absolutus „alanya” a főmondatban nem fordult elő, azonban az L. V. Peregonceva-Grave által vizsgált óoroszl nyelvemlékekben azon D. absolutusok aránya, amelyek „alanya” megegyezik a főmondat alanyával, jóval gyakoribb az óbolgár szövegekhez képest, arányuk eléri a 20%-ot (Соколова 1962: 257).

A jelen tanulmányban a könyvnyelvre jellemző szintaktikai szerkezet, a dativus absolutus használatát vizsgáljuk. Mint már említettük, ez a szerkezet mellékmondatok rövidítésére szolgál, egy dativusban álló főnévből vagy névmásból, esetleg határozószóából és a hozzá kapcsolódó, szintén dativusban álló participiumból áll. Elemzésünk célja a dativus absolutus használati körének és a szintaktikai szerkezet különféle felépítésének bemutatása. A dativus absolutus használatát és felépítését össze fogjuk vetni óbolgár és óoroszl nyelvemlékekkel is.

A Budapesti evangéliumban a dativus absolutust gyakran használták (főleg időhatározói és okhatározói) mellékmondatok rövidítésére, ritkán önálló mondat vagy mellérendelő összetett mondat tagmondatának rövidítésére is. Elemzésünk egyik célja a D. absolutusok elkülönítése egymástól aszerint, hogy milyen mellékmondatokat rövidítenek, ill. mikor rövidítik mellérendelő összetett mondat önálló (önmagában is mondatot alkotó) tagmondatát. Másik célunk, amelyet elsősorban L. V. Peregonceva-Grave kutatásai inspiráltak, a főmondat alanyával megegyező „alanyú” D. absolutusok elkülönítése azon D. absolutusoktól, amelyek „alanya” különbözik a főmondat alanyától. Ezt a célt még azzal is indokolhatjuk, hogy a szláv D. absolutus éppen ebben tért el a görög és latin nyelv participium absolutumjaitól, ugyanis a görög genitivus absolutus „alanya” semmiképpen nem fordulhatott elő alanyként a főmondatban (Maywald – Vayer – Mészáros 1981: 200–201), ugyanúgy mint a latin ablativus absolutus „alanya” sem. Emellett még el kívánjuk különíteni azokat a D. absolutusokat is, amelyek „alanya” előfordul ugyan a főmondatban is, de annak nem alanyaként hanem egyéb mondatrészeként. Ez a jelenség például a görög G. absolutusra nem jellemző. Ezenkívül vizsgálni kívánjuk még a D. absolutusban résztvevő főnév vagy névmás és a participium egyeztetését is, valamint a hiányos D. absolutusokat is, amelyekben hiányzik a szerkezet logi-

kai „alanya”, azaz a participium mellett álló főnév vagy névmás. A hiányos D. absolutusokat aláhúzással is ki fogjuk emelni. Az evangéliumi olvasatok megjelenéseiben szereplő dativus absolutusokat nem fogjuk figyelembe venni, mivel ezek többnyire a mondat többi részétől elszakítva, mintegy címként szerepelnek, és néha némi változtatással, de teljes szöveggörnyezettel megtalálhatók abban a szövegrészben, amelyre a „cím” vonatkozik.

Mivel a vizsgált nyelvemlék D. absolutusaiban többnyire nominális participiumok vettek részt, nem tartjuk fontosnak, hogy a kisszámú pronominális participiumot tartalmazó D. absolutust elkülönítve tárgyaljuk, de ahol előfordulnak ilyenek, ott megemlítjük ezeket. Hosszú vagy többszörösen összetett mondatok esetében, ahol nem szükséges feltétlenül kiírunk az egész mondatot, ott a felesleges részt (részeket) három ponttal rövidíteni fogjuk. Ahol azonban a mondat tökéletesebb megértése végett szükséges a mondat szöveggörnyezete is, ott még az előző vagy a következő mondatot, ill. annak egy részét is közölni fogjuk. Ilyen alkalom lehet pl., amikor egy D. absolutusszal kapcsolatban nehéz eldönteni, hogy időhatározói, vagy okhatározói mellékmondatot rövidít-e.

1. A dativus absolutus „alanya” különbözik a főmondat alanyától

1.1. A dativus absolutus időhatározói mellékmondatot rövidít

1.1.1. Participium praesentis activi esetében

и бы^темоу възлежашоу въ домоу · и се м¹ноши грѣшници и мѣтарие · пришедьше | възлежашъ съ іс^томъ · и съ ученикѣи его: 4b, a D. absolutus „alanya” társhatározóként előfordul a főmondatban. сице г^лашоу емоу · и се князь етеръ въшедь · и | кланѣше сѧ емоу г^лашъ 5a, a D. absolutus „alanya” indirekt tárgyként (magyar fordításban részeshatározóként) előfordul a főmondatban is. прѣходашоу іс^тови ѿ тѣдѣ · по немъ идо|ста два слѣпца зоваща и г^лаша: 5b a D. absolutus „alanyával” a főmondatban is találkozhatunk indirekt tárgyként. тѣма же исходашема · се приведоша к немоу члѣка нѣмъ и бѣсень: 5b. тѣ|ма же ѿходашема · начать іс^тг^лати : 9a. и еше же емоу г^лашоу къ народоу · се м^ти и братиа его | стоахъ ванѣ · ишаше г^лати емоу: 13a, a D. absolutus „alanya” birtokos melléknévként megtalálható a főmondatban is. и сѣшшоу емоу | веа оубо падоша при пѣти ...: събъ спашоу | же члѣкоу прииде врагъ его ...: 14b-15a, a D. absolutus „alanya” birtokos melléknévként megfigyelhető a főmondatban is. і еше же емоу г^лашоу · се веаакъ сѣтєаь ѡсна ж ...: 23b. жиежшим же имъ въ | галилеи р^ѣе имъ іс: 24a, a D. absolutus „alanya” indirekt tárgyként megtalálható a főmondatban is, és a participium kontrahált (összevont) pronominális alakú. A pronominális melléknévi igeneveket ritkán

használták a D. absolutusban. **сѣдѣшоу же емоу на горѣ еленьскѣи · | припадоша емоу ѿченици его едино |моу гл҃ъше:** 33b, a D. absolutus „alanya” indirekt tárgyként és birtokos jelzőként előfordul a főmondatban is. **идѣши |им же имь коупити · приде женихъ · зѣа · идѣшнимъ имь р҃е:** 38a, a participium pronominalis alakú. Pl. az óbolgár Codex Zographensisben (XI. sz.) ezen a helyen nominális participium áll: **ѣдѣ |штемъ** (Jagić 1879, 39). **идѣшнимъ же имь приемъ ꙗꙗ сѣдѣбъ бл҃сви |въ прѣломи:** 38b, a participium pronominalis alakú. **и еше г҃л҃шоу емоу · се ꙗꙗ |да ꙗꙗ оубоу на десѣте придиде ...:** 39b. **идѣшима же има · и се е |теры ꙗꙗ коустоднѣ пришедше въ гра |дѣ възвѣстиша архіереемъ в҃сѣ бы |вшаа:** 43a, a participium összevont pronominalis alakú. **рыцѣте ꙗко ѿченици | его пришеꙗше ноцинѣ и оубрадоша ꙗ ꙗ | и намъ спашимъ:** 43a. **и оужасоша сѣ вси ꙗко нестѣзати | сѣ в҃ сѣбѣ · г҃л҃шнимъто оубо сѣ · и что оу |чение ново се ꙗꙗ:** 44b, a D. absolutus hiányos, a participium pedig kontrahált (összevonódott) pronominalis alakú, és módhatározói mellékmondat rövidítésének is felfogható. Megjegyzendő, hogy ezen a helyen (Márk I.27.) az óbolgár Codex Zographensisben (XI. sz.) nem használtak D. absolutust (Jagić 1879, 48), valamint a középbolgár Banicaí evangéliumban (XIII. sz.) sem (Дограмаджиева – Райков 1981, 197), mindkét kódexban hímnemű N.pl.-ban áll a participium. **и входошоу емоу въ ладницѣ молѣше | и вѣсикви сѣ да би с нимъ билъ:** 48b, a D. absolutus „alanya” tárgyként megfigyelhető a főmondatban. **и еше емоу гл҃ъшоу | придоша ꙗꙗ архисинагога г҃л҃ше: ꙗꙗ · сѣходошнимъ же имь сѣ горы · | запрѣти имь да никоуоу же повѣдѣтъ | ꙗже видѣша:** 56b, a D. absolutus „alanya” indirekt tárgyként előfordul a főmondatban is, a participium összevont pronominalis alakú. Ezenkívül még az alábbi leveleken találtunk D. absolutust: 58b, 60b, 62a, 65a 2x, 66a 2x, 67a 2x, 68a, 69b, 72b, 76a, 78a, 78b 3x, 79b 3x, 82b 2x, 89b, 91a, 92a, 92b, 94b-95a, 95a, 96a, 97b, 103a 2x, 106b, 107b, 108a 2x, 108b, 109b, 110a, 111a 2x, 113b, 114a, 114b, 117b, 118a, 119a 2x, 145b, 146b. Itt összesen 68 példát találtunk.

1.1.2. Participium praeteriti activi esetében

сѣшед'шоу же е |моу сѣ горкѣ · въ слѣдѣ его идоша народи | мнози: 2a, a D. absolutus logikai „alanya” előfordul a főmondatban is birtokos jelzőként. **поздѣ же екъ |шоу приедоша вѣснкі многї ...:** 2b. **пришед'шоу емоу на шнѣ поль въ стра |нѣ гер҃есиньскѣ · срѣтоста и два вѣ |сноуѣща сѣ ...:** 3b, a D. absolutus „alanya” megfigyelhető a főmondatban is tárgyként (magyar fordításban társhatározó lenne). **пришеꙗшоу же | въ домъ · пристѣписта к' немоу слѣп |ца:** 5b, a D. absolutus – egyébként ki nem rakott – „alanya” előfordul a főmondatban is indirekt tárgyként. **сл҃ноу же**

вснѣвшоу · и абие присѣкнѣнѣ · и зане не имѣахѣ кореннѣ |
 нсѣхнѣнѣ: 113b. дѣни же бышшоу рождѣства иродова · плаца дѣши
 иродѣ | аддина по срѣкѣ и оугоди иродови: 17a. вечероу же бышшоу е | динь
 бѣаше тоу: 18a. вечероу бы | вшоу гѣте · тишина чрѣмно бо | небо ...: 20b.
 и пришедшоу е | моу въ капернаоумь · пристѣпи | ша къ петроу
 въземашеи дидрагмѣ ...: 24b. и начаншоу же емоу съвѣпрашати сѣ ·
 пришедшоу емоу единь дѣжнникъ тѣмоу тала | нктъ: 25a, a D. absolutus
 „alanya” indirekt tárgyként megtalálható a főmondatban is. вечероу же |
 бышшоу · гла гнѣ винограда къ строн | телю своемоу: 27b. гѣсоу же бышшоу
 къ | вфанни, къ домоу симона прока | женаго · пристѣпи к немуу жена
 ...: 37b, a D. absolutus „alanya” indirekt tárgyként előfordul a főmondatban
 is. вечероу | же бышшоу въздеже съ вѣтѣма на деса | те ѿченикома: 38a.
 поздѣ же бышшоу прї | де члѣкъ богатъ ѿ ариматеа ...: 42a. поздѣ же
 бышши егда захожаше сѣ | нѣ: 44b, a participium, eltérően a megszokot-
 tól, nőnemű a határozószóval alkotott D. absolutusban. ан | цоу же вснѣд-
 шоу присѣкнѣ · | зане не имѣаше корене оусьше: 46a. и гѣлашенимъ къ тѣ
 дѣн вечероу | бышшоу ...: 47b. и ишедшоу емоу ис кораблѣ · срѣкте и ѿ |
 гробѣ члѣкъ доухомъ нечистоу · ...: 48a, a D. absolutus „alanya” tárgyként
 megfigyelhető a főmondatban. и бышши | сѣботѣ · начѣть на съборни
 оучити: 50a. и приоучьшоу | сѣ дѣни потрѣбеноу · егда иродѣ родьствоу |
 своемоу · вечерѣ творѣаше ...: 51a. и ишедшоу гѣсоу икораблѣ познаша
 и апл | ни: 52a, a D. absolutus „alanya” tárgyként megtalálható a főmondatban
 is. и въше | дьшоу емоу къ домоу · оученици его къ | прашахѣ и единого: 57b,
 a D. absolutus „alanya” tárgyként megfigyelhető a főmondatban is. Ezenkívül
 még a következő leveleken találtunk D. absolutust: 61b, 67a, 71a, 71b, 72a 2x,
 78a, 80b, 82b, 87b, 88a, 91a, 95a, 98a, 99b, 106a, 112a, 114a, 117b, 134b 2x,
 142b. Itt összesen 44 példát találtunk.¹

1.1.3. Participium praeteriti passivi esetében:

и и | згнаноу бѣсоу прог | ла нѣмѣи: 5b. A passzív participiumok mellet
 általában a byti segédige participiumát is ki kellett tenni a D. absolutusokban,
 elhagyása pedig – ami előbbi példánkban is megfigyelhető – a görög genitivus
 absolutus hatását tükrözi (Baleczky – Hollós 1987: 180). събраномъ же
 сѣшчемъ фарисеу | мь въпроси ѣ | сѣ гѣла 30b.

1.2. A dativus absolutus okhatározói mellékmondatot rövidít

1.2.1. Participium praesentis activi esetében:

и не имѣшоу же емоу ѿ | дати · пове | лѣ гѣ продати и · и женѣ и дѣти ...:
 25a, a D. absolutus „alanya” tárgyként megtalálható a főmondatban is.
 моудашоу же женихоу · възрѣ | маша сѣ всѣ и спаахѣ: 36a. тогда же

многору нарѣдоу сѣшоу не имѣ|шимъ ч'со части · и призвавъ ꙗꙗщеники |
своѣ, г'ѣ имѣ: 54a, a szerkezetben két participium van, amelyek alapján akár 2
külön D. absolutust is megkülönböztethetünk. **поздѣ же сѣшоу | часоу изыде**
въ вѣданиѣ · съ вѣѣма | на десѣте оученикома: 61b. и не имѣ|шими же
вѣѣма въздати ѿда: 89a, a participium kontrahált pronominalis alakú. не
оубонте сѣ ѿ оубивающихъ | тѣлоу по том же не имѣ|щими лиха что
ство |рити: 98a, a D. absolutus hiányos. и разорубъ тако ѿ власти иредо|ви
есть · посла и къ иредоу, сѣшоу и томоу въ ерл'мѣ въ д'н ты: 115a, a D.
absolutus „alanya” indirekt tárgyként megfigyelhető a főmondatban is.

1.2.2. Participium praeteriti activi esetében

вечероу же бы|шоу · пристѣплъ^{ше} емоу оученици его | глѣще: 17b, a D.
absolutussal rövidített mellékmondat időhatározóiként is értelmezhető. **и**
въшедши дъше|ри еѣ иредѣдѣ пласавши и оугождаші | иредови · и
въздежѣ|щими съ нимъ · р'е | црѣ двѣи: 51b, A D. absolutusban 3 participium
vesz részt, a D. absolutus „alanya”. előfordul a főmondatban indirekt tárgyként.
A 3 participium alapján akár 3 D. absolutust is elkülöníthetünk a mondatban.

1.2.3. Participium praesentis passivi esetében

1.2.4. Participium praeteriti passivi esetében:

ни желѣзю|мъ ѣжемъ никтоже можа^{ше} его сѣзати · зане много
краты и пѣты · и ѣжи желѣзю | сѣзаноу сѣшоу · прѣтрѣзѣхъ сѣ ѿ
не|мъ ѣжа желѣзнаа · и пѣта сѣкроушаа|хъ сѣ ...: 48a, a D. absolutus
hiányos, a hiányzó „alanya” a főmondatban tárgyként megtalálható.

1.3. A dativus absolutus megengedő mellékmondatot rövidít²

Participium praeteriti activi esetében:

архьерене же и | старци и снѣмъ весь · искаахъ ѣжа сѣдѣ | телѣ
на ꙗꙗ да оубиѣти и · (innét új mondat kezdődik) и не верѣтѣ · мно|гомъ
ѣжемъ сѣдѣтелемъ пристѣплъ|шемъ: 40a-40b. толнка же знамениа |
створшоу емоу~ прѣд ними не вѣрова|шѣ въ нь: 134a, a D. absolutus „ala-
nya” indirekt tárgyként megfigyelhető a főmondatban is.³

1.4. A dativus absolutus állapothatározói mellékmondatot rövidít

Participium praesentis activi esetében:

... пристѣпи к немуу жена имѣ|щи алабастръ мира драга · и възлиа
на | глава его въздежѣ|шоу: 37b, a D. absolutus hiányos, a hiányzó „alanya”
egyébként a főmondatban birtokos jelzőként lelhető fel.⁴

1.5. A dativus absolutus feltételes mellékmondatot rövidít⁵

Participium praeteriti activi esetében:

по том же бы|вши печали и гонению словесе ради · | деие сѣблажнѣ|т
сѣ: 46b.

1.6. A dativus absolutus következményes mellékmondatot rövidít⁶

Participium praeteriti activi esetében:

И СѦ | БРАША СѦ К' НЕМОУ НАРОДИ МНОСИ · | ІАКО ВЛАКЪЗШОУ ЕМОУ ВЪ КОРАБЛѦ СѢДѢ | ТИ ...: 13b, a D. absolutus „alanya” indirekt tárgyként előfordul a főmondatban is. Nem használták gyakran a D. absolutus következményes mellékmondatok rövidítésére az óbolgárban. Ugyanezen az evangéliumi helyen (Máté XIII.2.) pl. az óbolgár Codex Zographensisben (XI. sz.) nem találtunk D. absolutust: **И СЪБЪРАША СѦ КЪ НЕ | МОУ НАРОДИ МНОСИ И КЪ КО ВЪ | ЛѢЗЪ ВЪ КОРАБЪ СѢДЕ** (Jagić 1879: 17). A Codex Marianusban (XI. sz.) szintén nem D. absolutus áll ezen a helyen. Azonban a középbolgár Banicai evangéliumban (XIII. sz.) már D. absolutust figyelhetünk meg: **И СЪБРАШѦ СѦ КЪ НЕМѢ НАРО | ДИ МНОСИ · ІАКО ВЛАКЪЗШѢ ІЕМѢ ВЪ КОРА | БЕЛѢ И СѢДѢТИ** (Дограмаджиева – Райков 1981: 119).

2. A dativus absolutus „alanya” megegyezik a főmondat alanyával

Csak egyetlen példát találtunk, amelyben a D. absolutus „alanya” megegyezik a főmondat alanyával. A D. absolutus időhatározói mellékmondatot rövidít, és a szerkezetben jelen idejű cselekvő melléknévi igenév vesz részt:

И БЫ | ИДѢШОУ | ЕМОУ ВЪ ЕРЛѢМѢ, И ТЪ ПРОХОЖѢ | ДАШЕ МЕЖДОУ | САМАРИѦ И ГАЛИЛЕЕѦ: 103a.

3. A dativus absolutus mellérendelő összetett mondat tagmondatát vagy önálló mondatot rövidít⁷

3.1. Participium praesentis activi esetében:

И НЕ ХОТѦ | ШОУ НИ ЕДИНЫ СИЛЫ СТВОРТИ · ТЪКМО | НА МАЛО НЕДѢЖНИКЫ ВЪЗЛОЖИТИ РѦ | ЦѢ И ИЦѢЛТИ Ѧ: 50a-50b.

3.2. Participium praeteriti activi esetében:

ВЛАКЪЗШОУ | СѢ КИ ВЪ КОРАБЛѢ · И ПО НЕМѢ ИДОША СЧЕНИЦИ ЕГО: 3а. И ПРИД ШЕДЪШОУ | СѢ ВЪ | ДОМѢ · И СЪБРАШѢ СѦ ПАКЫ НАРОДИ ...: 45а. И ПРОКІАХАВШОУ | І ОУ ВЪ КОРАБЛИ ПАКЪ | НА ШНѢ ПОЛѢ · | И СЪБРА СѦ НАРОДѢ МНОГѢ Ш НЕМѢ И | БѢ ПРИ МОРИ: 49а.

4. Kisebb jelenségek

A D. absolutus összetevőinek helytelen egyeztetésére csak egyetlen példát találtunk: **И ВЪ ЦРѢ | ВЪ СѢ | ШИ ЕМОУ, ПРИДОША К НЕМОУ АРХІЕРЕН · И | СТАРЦИ И КНИЖНИЦИ:** 62a. Az egyeztetés a grammatikai nemben hibás, a participium hímnemű D.sg. helyett nőnemű D.sg. áll (amely formailag akár N.sg. is lehetne).

Összesítések és következtetések

A vizsgált nyelvemlékben összesen 134 alkalommal figyelhettük meg a D. absolutus használatát, amelyekből 7 esetben a D. absolutus hiányos. Az 1. táblázattal a D. absolutus használatának megoszlását ábrázoltuk a példák felsorolásánál alkalmazott csoportosítási szempontok függvényében. A zárójelben azt tüntettük fel, hogy adott példaszámból hány példában hiányos a D. absolutus. Az utolsó oszlopban a hiányos D. absolutusok arányát adtuk meg.

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a D absolutus legtöbbször alárendelő összetett mondat mellékmondatainak rövidítésére szolgált, leggyakrabban időhatározói mellékmondatot rövidítettek vele, összesen 114 esetben, amelyek közül 5 alkalommal a D. absolutus hiányos, azaz hiányzik a participium mellől a főnév vagy a névmás. Továbbá megállapíthatjuk, hogy a D. absolutus 129 esetben olyan mellékmondatot rövidít, amelynek alanya nem egyezik meg a főmondat alanyával, és egyetlen alkalommal olyan mellékmondatot rövidít, amelynek alanya megegyezik a főmondat alanyával, 4 esetben pedig önálló mondatot vagy mellérendelő összetett mondat tagmondatát rövidíti.

Ezen adatok közül különösen az első kettőt tekinthetjük fontosnak, mivel, ahogy már előadásunk elején említettük, az óbolgár (és a középbolgár szerkesztésű egyházi szláv) és az óorosz nyelvben éppen e két csoport között mutatkozik eltérés a D. absolutus használatában. L. V. Peregonceva-Grave azon D. absolutusok arányát, amelyek „alanya” megegyezik a főmondat alanyával az általa vizsgált óorosz nyelvemlékeknél 20% körül állapította meg, és ez arány meghaladja az óbolgár kódexekben mérhető arányt (Соколова 1962: 257). Az általunk korábban vizsgált, óorosz nyelvterületen másolt XI-XII. századra datálható Sínai paterikonban ugyanez az arány 26,44 %, az alapkézírásra vonatkoztatva pedig 25,91 %. A Budapesti evangéliumban ugyanez az arány elenyészően kicsi, mindössze 0,75%.

Említést érdemel még, hogy azon összetett mondatokban, ahol a D. absolutus „alanya” különbözik a főmondat alanyától, a D. absolutus „alanya” 20 alkalommal megfigyelhető a főmondatban is, annak egyéb mondatrészeként, leggyakrabban direkt vagy indirekt tárgyaként, valamilyen határozóként, időnként birtokos jelzőjeként, nem egyszer éppen hiányos D. absolutus esetében, azaz amikor a szerkezet „alanya” nincs kirakva, de egyértelműen kikövetkeztethető.

Nem figyeltünk meg olyan, önálló mondatot rövidítő D absolutust, amely az oratio recta bevezető szövegének kiemelésére is szolgál. Az egyenes beszéd bevezető szavainak kiemelése az önálló mondatot rövidítő D. absolutus egyik lehetséges mellékfunkciója volt, és főleg óorosz nyelvemlékben figyelhető meg (Соколова 1962: 258).

1. táblázat: *A D. absolutus* használatának megoszlása

	Mit rövidít?	Aktív participium		Passzív participium		Hiányos D. absolutus
		Jelen idejű	Múlt idejű	Jelen idejű	Múlt idejű	
A D. absolutus „alanya” különbözik a főmondat alanyától	Időhatározói mellékmondatot	69 (3)	44 (2)	0	1	4,39%
	Okhatározói mellékmondatot	7	2	0	1 (1)	10 %
	Megengedő mellékmondatot	0	2	0	0	0 %
	Állapothatározói mellékmondatot	1 (1)	0	0	0	100 %
	Feltételes mellékmondatot	0	1	0	0	0 %
	Következményes mellékmondatot	0	1	0	0	100 %
„A D. abs. „alanya” megegyezik a főmondat alanyával	Időhatározói mellékmondatot	1	0	0	0	0 %
A D. abs. önálló mondatot vagy mellérendelő összetett mondat tagmondatát rövidíti		1	3	0	0	0 %

A D. absolutus participiumának és „alanyának” egyeztetése kiváló, összesen egyetlen alkalommal találtunk egyeztetési hibát, amely lehet akár elírás is, de akár az is feltételezhető, hogy a jelenség összefügg a nominális cselekvő participiumok gerundiummá válásával. Már az óbolgár kódexekben is megfigyelhető a D. absolutus összetevőinek helytelen egyeztetése (Мирчев 1978: 286.), így elképzelhető, hogy e példa az óbolgár protografra vagy proterografra vezethető vissza. Az egyeztetés hibáira azért fontos figyelmet fordítani, mivel a D. absolutus későbbi eltűnésének egyik alapvető oka éppen a nominális cselekvő melléknévi igenevek deklinációjának eltűnésében, valamint e participiumok határozói igenévvé válásában keresendő (Домбровский 1977: 126; Иванов 1990: 380).

Irodalom

- Борковский, В. И. (1949). Синтаксис древнерусских грамот. Львов.
- Дограмаджиева, Екатерина – Райков, Божидар (1981). Банишко евангелие. Среднобългарски паметник от XIII. век. Издателство на Българската академия на науките, София.
- Домбровский, Й. (1977). Историческая грамматика русского языка II. Морфология и синтаксис. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Заимов, Й. – Х. Тот И. – Балаж Г. А. (2003). Будапештское евангелие. Среднеболгарский памятник XIII-XIV. Сегед.
- Иванов, В. В. (1990). Историческая грамматика русского языка. Просвещение, Москва.
- Мирчев, Кирил (1978). Историческа граматика на българския език. Наука и Изкуство, София.
- Соколова, М. А. (1962). Очерки по исторической грамматике русского языка. Издательство Ленинградского университета, Ленинград.
- Baleczky Emil – Hollós Attila (1987). Ószláv nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Norálek, Karel (1967). *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jagić, V. (1879). *Quattour Evangeliorum Codex Zographensis nunc Petropolitanus*. Berolini (Berlin).
- Maywald József – Vayer Lajos – Mészáros Ede (1981). *Görög nyelvtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Ишван Пожгаи:

Употребата на *dativus absolutus* в Будапешенското евангелие

Будапешенското евангелие (Kod. Man. Slav. № 7 Quarto) е среднобългарски езиков паметник от XIII–XIV век, съдържащ 146 пергаментови листа, който се пази в Унгарската Национална Библиотека. Ръкописът е издаден под редакцията на Йордан Заимов, Имре Х. Тот и Габор А. Балаж в Сегед.

В статията се анализира една граматична конструкция, характерна за книжовния език, така наречения *dativus absolutus*. Тя служи за съкращаване на подчинени изречения и се състои от съществително в дателен падеж и от свързаното с него причастие, пак в дателен падеж. Целта на разработката е представянето на употребата и различните конструкции на *dativus absolutus*, които ще бъдат сравнени с подобни езикови явления от старобългарски и староруски езикови паметници.

István Pozsgai

Use of the dative absolute in the Budapest evangelical

The Budapest Evangelical (Codex Manuscript Slav. № 7 Quarto) dates from the 13th and 14th centuries. It is a middle Bulgarian linguistic relic consisting of 146 sheets of parchment housed in Budapest at the National Széchenyi Library. The manuscript was published by editors Jordan Zaimov, Imre H. Tóth, and L. Gábor Balázs in Szeged, - Hungary.

This presentation is an investigation of the syntactic structure that characterizes the language of the volume, the dominance of the dative absolute. This structure is used to abbreviate adjacent clauses. It consists of a noun or pronoun in dative and the connected participle, which is also in dative. The goal of my analysis was to demonstrate the area in which the dative absolute is used and the various structures it can take. I compare the use and structure of the dative absolute with language records of Old Bulgarian and Old Russian.

